

Шиманська К. В.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки
Житомирського державного технологічного університету*

Shymanska K. V.

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Department of International Economics
Zhytomyr State Technological University*

ГЕНДЕРНА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ, ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ

UKRAINIAN EMIGRATION GENDER STRUCTURE: CURRENT TRENDS, TRANSFORMATION AND SOCIO-ECONOMIC IMPACTS

Анотація. У статті досліджено гендерну структуру еміграції населення України. Визначено основні передумови її трансформації в сучасних соціально-економічних умовах, зокрема явище фемінізації трудової еміграції. На основі вивчення статичних та аналітичних даних описано основні тенденції даного явища. Описано фінансові аспекти гендерної диференціації трудової міграції та її соціодемографічні наслідки. Окреслено ключові аспекти, які слід урахувати під час формування міграційної політики України.

Ключові слова: міжнародна міграція, еміграція, імміграція, трудова міграція, жіноча міграція, гендерна структура міграції, фемінізація міграції.

Постановка проблеми. Питання зовнішньої трудової міграції надзвичайно гостро сьогодні постали перед Україною. Різке зростання числа українських мігрантів за кордоном і пов'язана з ним низка соціально-економічних та демографічних проблем стоять на порядку денному як на регіональному рівні, так і на національному. І очікувана всіма лібералізація візового режиму з країнами Європейського Союзу тільки ускладнить ситуацію. Так, за результатами дослідження з питань міграції та торгівлі людьми в Україні, проведеного в 2015 р. агенцією GfK Ukraine для Міжнародної організації з міграції (далі – МОМ) [1], частка сімей (розширених), члени яких працюють за кордоном, становила 5,4% (у 2011 р. вона становила 5,5%, у 2008 р. – 7,0%, у 2006 р. – 10,0%); разом із тим неофіційна еміграція суттєво зросла – з 27,6% у 2011 р. до 40,5% у 2015 р. [1].

Слід додати, що за результатами опитування, проведеного Представництвом МОМ в Україні, лише половина короткострокових трудових мігрантів відповіли, що мають урегульований статус у країні призначення (серед довгострокових мігрантів така частка вище та становить 81%). При цьому переважними країнами, щодо яких мігранти визнають власний неурегульований статус, є Республіка Білорусь (42%), Російська Федерація (38%), Італія (32%), Португалія (23%), Іспанія (22%) [2, с. 43]. Як бачимо, викликає занепокоєння частка трудових мігрантів, що працюють неофіційно, оскільки в перспективі вони зіткнуться з відсутністю належного соціально-економічного захисту у приймаючій країні (наприклад, у зв'язку з виробничими травмами, адже українські мігранти, як правило залучені до важких та небезпечних робіт), небезпекою потрапляння в сучасне рабство.

Проте посилює проблему й трансформація гендерно-вікової структури української міграції, яка характеризується зростанням чисельності жінок-мігрантів (більш уразливої категорії мігрантів), зниженням середнього віку мігрантів, що провокує проблеми старіння нації, знижен-

ням рівня народжуваності, погіршенням трудового потенціалу населення тощо. У зв'язку із цим актуалізується потреба у вивченні гендерної структури українських мігрантів для пошуку детермінант їх міграційної мотивації та в перспективі вдосконалення міграційної політики України на тлі її євроінтеграційних перетворень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свій науковий пошук вивченню гендерної структури міжнародної міграції присвятили такі вітчизняні вчені, як Г.В. Герасименко [3], О.А. Малиновська [4], О.В. Позняк [3; 4], Е.М. Лібанова [4], І.П. Майданік [5], М.М. Касьянова [6], О.В. Ширма [6]. Соціопсихологічний портрет українських емігранток сформував С. Одинець [7], яка визначила соціально-демографічні характеристики українських мігрантських осередків в Італії в ретроспективі останніх десяти років, а також основні причини жіночої міграції, способи виїзду, моделі зайнятості українок в Італії.

Дослідженням питань жіночої міграції, її тенденцій та причинно-наслідкових зв'язків серед зарубіжних учених займаються Д. Вандегріфт [8] та М. де Ріт [9], які зосередили увагу на вивченні сфер працевлаштування мігранток; Я. Худжа та Л. Платт [10], які дослідили економічну активність жінок-мігранток за етнічною приналежністю в країні призначення (на прикладі Великобританії); М. Черутті та М. Гаудіо, які здійснили порівняння міграційних потоків жінок на базі ідентифікації особливостей соціокультурних особливостей сприйняття жінки в суспільстві (на прикладі мексиканців у США та парагвайців в Аргентині) [11]. Разом із тим Р. Сарті [12] та Ф. Скрінці [12; 13], наголошуючи на проблемі ототожнення поняття «гендерний» з поняттям «жіночий», скеровують свої дослідження саме на вивчення працевлаштування чоловіків-мігрантів у нетиповій для них сфері роботи на дому.

Метою статті є вивчення гендерної структури українських емігрантів, визначення їх міграційної мотивації та її трансформації протягом останніх років, пошук соціально-економічних детермінант посилення гендерної трансформації еміграційних потоків з України.

Вклад основного матеріалу дослідження. Для кращого розуміння структури міграційних потоків з України слід наголосити, що 87,9% мігрантів перебувають за кордоном з метою роботи, 5,3% – на навчання, 3,8% – з метою воз'єднання родини [2, с. 32].

«За даними Відділу населення ООН, – указують Г.В. Герасименко та О.В. Позняк, – у кінці ХХ століття потік жінок-мігрантів зростає більш прискореними темпами, ніж чоловіків, у країнах, що є найважливішими реципієнтами трудових мігрантів. Окреслюється нова тенденція фемінізації міжнародної міграції, що є наслідком сучасних змін у структурі зайнятості та сегментації світового ринку праці» [3, с. 46].

Якщо ж глибше характеризувати параметри міграційних потоків у гендерному зрізі, то тут слід звернутися до узагальнень, зроблених М.М. Касьяною та О.В. Ширмою [6], які за результатами проведених досліджень зазначають, по-перше, зростання частки жінок-мігранток порівняно з 2001 р. (з 24% до 32,8% у 2011 р.), по-друге, різну географічну спрямованість жіночої та чоловічої міграції, по-третє, вищий порівняно з чоловіками середній вік жінок-мігранток (37,9 проти 36,2 років), а також суттєво вищу частку осіб із вищою освітою серед мігрантів саме жіночого населення (20% проти 11%) [6, с. 15–16]. Базуючись на описаних указаними авторами інформаційного базису проведеного ними дослідження, робимо висновок, що вони формували свою думку виходячи з досліджень, проведених фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України [4]. Зауважимо, що в оригінальному дослідженні вченими додатково проаналізовано відмінності в середній тривалості перебування жінок та чоловіків в еміграції [4, с. 114], а також структуру трудових мігрантів за шлюбним станом [4, с. 115]. Дане дослідження дає широке уявлення про статевовікову та соціальну структури українських емігрантів.

На нашу ж думку, значною проблемою досліджень фактичного перебігу міграційних процесів, їх кількісного та якісного вимірювання є неможливість формування реальної оцінки структури еміграційних потоків з України у зв'язку зі значним сектором тіньової та неурегульованої еміграції. У зв'язку із цим вважаємо більш прийнятним використовувати в ході дослідження дані, сформовані міжнародними організаціями та неурядовими організаціями, які враховують латентні міграційні потоки між країнами та особливості статистичного обліку мігрантів в окремих із них. Так, за даними Представництва МОМ в Україні, «довгострокові трудові мігранти чоловічої статі переважають у віковій групі 30–44 років (50% чоловіків / 36% жінок), а трудових мігрантів-жінок більше в категорії 45–65 років (47% жінок / 28% чоловіків). У молодшій віковій групі 18–29 років кількість чоловіків / жінок більш збалансована (17% / 22%)» [2, с. 15]. Окрім того, «прогнозується, що частка жінок, які здійснюють довгострокову трудову міграцію, збільшиться з 34% до 42%» [2, с. 32]. Іншу гендерну пропорцію трудових мігрантів (на прикладі вихідців із сільської місцевості) спостерігає І.П. Майданік, яка вказує, що серед них «частка чоловіків у 3,5 рази вища за частку жінок (77,9% та 22,1% відповідно)» [5, с. 151].

Низку ґрунтовних висновків щодо трансформації гендерної структури міграції роблять Г.В. Герасименко та О.В. Позняк, які зазначають: «Тривалий час наукові дослідження міграційних процесів передбачали, що абсолютну більшість трудових мігрантів репрезентують чоловіки, які виступають основними годувальниками родин, тоді як жінки несуть відповідальність за дітей та домашню

роботу, залишаючись удома. Традиційно жінок не вважали суб'єктами міграції взагалі чи розглядали як «залежних» та «вторинних» мігрантів, які супроводжують свою родину або чоловіка» [3, с. 46]. Зокрема, до основних рис гендерної трансформації міграційних процесів вони відносять наступні тенденції: «1) фемінізацію міжнародної міграції – прискорене зростання чисельності та питомої ваги жінок у складі міжнародних мігрантів <...>; 2) зміну ролі жінок у родині, суспільстві, економіці <...>; 3) професійну гендерну сегрегацію та сегментацію міжнародного ринку праці <...>; 4) підвищену вразливість жінок-мігрантів до дискримінації, експлуатації та порушення прав людини, зокрема торгівлі людьми» [3].

М. де Ріт [9] у дослідженні праці іммігрантів у сфері домашньої роботи в Ємені говорить про те, що «аналіз траєкторій міграції показує різні мотиви жінок до міграції, їх вибір щодо конкретних країн, шляхи, якими вони організують міграцію, а також подальші наслідки їх мобільності для контакту із сім'ями, що лишилися вдома» [9]. У цьому і виявляється гендерний аспект процесу міграції: стать відіграє роль на етапі підготовки до міграції, під час виїзду з країни походження та в'їзду в країну міграції, а також під час проживання та роботи в приймаючій країні.

Погоджуючись із таким твердженням, вважаємо за доцільне окреслити основні фактори, які спричиняють такі структурні зрушення, зокрема зростаючу пропозицію оплачуваної домашньої праці в економічно розвинених країнах – роботу, яку місцеві жінки вважатимуть низькокваліфікованою та низькооплачуваною. До цих факторів І.М. Петрова [14] додає намагання боротися з бідністю, покращити умови життя та забезпечити дітей, безробіття та обмежені соціальні й економічні можливості в країні походження, розширені можливості самореалізації висококваліфікованих жінок-мігрантів у країнах призначення, боротьба з особистою дискримінацією, прагнення рівних можливостей, наявність осіб для утримання домогосподарства у країні походження, ймовірність заміжжя за кордоном.

Разом із тим слід наголосити на суттєвих загрозах (ризикових аспектах) фемінізації міграційних потоків, серед яких – більша вразливість жінок під час перебування за кордоном (небезпека торгівлі людьми).

Якщо проаналізувати показники протидії торгівлі людьми в Україні (за 2004–2016 рр.), можемо спостерігати такі тенденції: передусім поступово знижується частка жінок у кількості постраждалих (рис. 1); однак глибший аналіз усереднених показників за статтю та формою експлуатації (за 2007–2016 рр.) укаже на те, що майже 100% постраждалих від сексуальної експлуатації є жінками, 43% жінок експлуатувалися в інший спосіб (жебрацтво та трудова експлуатація), 89% жінок стали жертвою змішаної експлуатації.

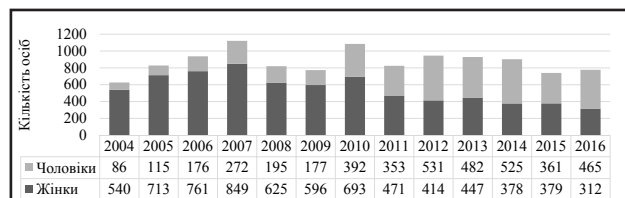

Рис. 1. Структура та динаміка кількості постраждалих осіб за статтю (2004 – вересень 2016 рр.) [15]

Окрім того, не можна оминути увагою зростання розриву у винагородах за працю жінок та чоловіків; часте обмеження кваліфікаційного рівня виконуваних робіт, що також є соціально-економічним наслідком посилення гендерної нерівності. Узагальнивши результати обстежень,

здійснених Представництвом МОМ в Україні, сформовано порівняльну таблицю фінансових та інших показників української трудової еміграції в гендерному аспекті (табл. 1).

Для пояснення такої ситуації можна привести думку Д. Вандегріфт, яка вказує, що «жінки, які не мають дітей, навіть за несприятливих умов у сфері зайнятості отримують більш високі доходи за рахунок підприємницької діяльності завдяки більш тривалому часу роботи, разом із тим, батьківські обов'язки інших жінок зумовлюють параметри їх роботи» [8]. Якщо ж говорити про диференціацію гендерного сприйняття роботи мігрантів у сфері домашнього обслуговування, то цікавою є висновок Р. Сарті та Ф. Скрінци [12], які вбачають у подібному працевлаштуванні чоловіків-мігрантів потужний спосіб долучити їх до, як правило, непомітної та неоплачуваної на батьківщині домашньої роботи, виконуваної переважно жінками. А от щодо жіночої зайнятості в даній сфері послуг, то тут спостереження вказаних учених визначають іншу тенденцію: мігрантки, що працюють у сфері домашньої роботи за кордоном у такий спосіб, можна сказати, виконують свої «традиційні» завдання як жінки та матері, але вже в транснаціональному вимірі: жінки, які мігрують і працюють за кордоном як хатні робітниці змінюють поняття «хороша мати», доповнюючи його важкою працею заради

благополуччя своїх дітей (їх значення в родині зростає у зв'язку з тим, що саме вони тепер виконують роль годувальниць).

Останнім часом усе частіше виділяють також низку проблем суспільно-родинного характеру: дистанціювання сімей, формування прошарку перманентних утриманців, трансформація формату існування родин, складність адаптації мігрантів після повернення.

За словами М. Черутті та М. Гаудіо, «ключовим фактором у розумінні статевих відмінностей у характері міграції є культурний фактор – гендерно-сімейна система, яка переважає в кожній країні, і роль, яку вона визначає для жінок у суспільстві» [11]. На нашу думку, важливим соціально-психологічним наслідком фемінізації міграції є формування більшої самостійності жінок щодо здійснення міграцій та працевлаштування, що накладає свій відбиток і на трансформацію суспільного значення жінки як самостійного та повноцінного суб'єкта економічних відносин. У зв'язку із цим уважаємо, що описані вище суспільно-родинні проблеми не повинні пояснюватися гендерними параметрами міграції та виникають у разі міграції будь-кого з батьків.

Під час визначення напрямів удосконалення системи регулювання міграції жінок (формування відповідних елементів національної міграційної політики) слід скон-

Таблиця 1

Фінансові аспекти гендерного профілю українських емігрантів [2]

Параметр порівняння	Мігранти за статтю	
	Жінки	Чоловіки
Галузі працевлаштування мігрантів у країні призначення	Робота на дому – 33% (старші жінки), готельно-ресторанний бізнес та туризм – 21% (молодші жінки), сільське господарство – 10%, виробництво – 9%	Будівництво – 45% (молодші чоловіки), виробництво – 17%, транспорт і комунікація – 9%, сільське господарство – 8%
Середня величина оплати праці за рівнем зайнятості:		
- некваліфікований робітник	1146 дол. США	1072 дол. США
- кваліфікований робітник	1608 дол. США	1531 дол. США
- висококваліфікований робітник	2704 дол. США	2690 дол. США
- спеціаліст	2133 дол. США	2733 дол. США
- керівник	2298 дол. США	3003 дол. США
- професіонал	2099 дол. США	2045 дол. США
Розрив у величині оплати праці, у т. ч. за галузями:		
- охорона здоров'я	У середньому на 53% доходи чоловіків більше, ніж у жінок	
- готельно-ресторанний бізнес	У середньому на 53% доходи чоловіків більше, ніж у жінок	
- сільське господарство	У середньому на 28% доходи чоловіків більше, ніж у жінок	
Розрив у величині оплати праці, у тому числі за країнами призначення:		
- країни СНД	Чоловіки заробляють у середньому на 22% більше	
- країни ЄС	Чоловіки заробляють приблизно на рівні з жінками	
Частка мігрантів із вищою освітою	53%	37%
Середня величина грошових переказів (у середньому на 20% вище, ніж мігрантки)	5 708 дол. США	7 200 дол. США
Основні напрями витрачання грошових переказів	Підтримка батьків і родичів	Відкладання заощаджень, купівля нерухомості та інвестування в бізнес
Частка переказів у натуральній формі	51%	40%
Частка мігрантів, схильних до заощаджень	97%	96%
Частка мігрантів, що зберігають заощадження за кордоном	87%	73%
Цільова сума заощаджень	201 тис. дол. США	194 тис. дол. США
Обсяг заощаджень	27 тис. дол. США	25 тис. дол. США

центрувати увагу не на створенні умов для посилення укріплення наявних гендерних ролей та обмеження ролі жінки функціями у домогосподарстві та репродуктивними функціями, а на посиленні системи захисту її інтересів, дотриманні прав та свобод жінки як людини, формуванні економіко-правового базису реалізації її трудових та соціальних прав як на території України, так і за її межами.

Висновки. Аналіз гендерної структури міграційних процесів (зокрема, явища міжнародної міграції) є актуальним напрямом наукових досліджень. Це можна пояснити тим, що соціально-економічні умови життя та трудової діяльності чоловіків і жінок у нашій державі різні, що зумовлено традиційним (хоча і не позбавленим недоліків) сприйняттям ролі жінки в нашому суспільстві. Разом із тим уважаємо, що саме це обумовлює формування міграційних мотивів та параметризує в подальшому зовнішні міграції жінок (тривалість міграції, спосіб життя та працевлаштування в країні призначення, фінансові аспекти заощаджень та грошових переказів). У статті досліджено гендерну структуру еміграції населення України та виявлено, що їй притаманне явище фемінізації, що відповідає загальносвітовим тенденціям.

Соціально-економічні та демографічні наслідки трансформації гендерної структури міграції досить широкі. З одного боку, негативними наслідками є зниження рівня народжуваності (мігранти, як правило, відстрочують або скорочують народження дітей, народжують їх на території іншої країни), дистанціювання сімей, формування прошарку перманентних утриманців, трансформація формату існування родин, складність адаптації мігрантів після повернення. Однак важливим соціально-психологічним наслідком фемінізації міграції є формування більшої самостійності жінок щодо здійснення міграцій і працевлаштування та перегляду суспільного значення жінки як самостійного та повноцінного суб'єкта економічних відносин.

Уважаємо за доцільне під час формування національної міграційної політики України передбачати окремі положення, орієнтовані на забезпечення гендерної рівності щодо здійснення зовнішніх міграцій українських жінок та створення умов для посилення системи захисту їх інтересів, формування економіко-правового базису реалізації їх трудових та соціальних прав, а також дотримання прав та свобод жінки як людини як на території України, так і за її межами.

Список використаних джерел:

1. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми: Україна, 2015 р. / GfK Ukraine для Міжнародної організації з міграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iom.org.ua/sites/default/files/pres_kit_gfk_iom2015_ua_fin_3_2.pdf.
2. Міграція як чинник розвитку в Україні: Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їх впливу на розвиток в Україні / Міжнародна організація з міграції, Представництво в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf.
3. Герасименко Г.В., Позняк О.В. Гендерні аспекти трудових міграцій населення України / Г.В. Герасименко, О.В. Позняк // Демографія та соціальна економіка. – 2006. – № 1. – С. 46–54 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/11655>.
4. Населення України. Трудова еміграція в Україні / Е.М. Лібанова, О.В. Позняк, О.А. Малиновська [та ін.] ; за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. – 233 с.
5. Майданік І.П. Сільська молодь як особлива категорія учасників трудових міграцій / І.П. Майданік // Український соціум. – 2005. – № 5/6. – С. 150–155.
6. Касьянова М.М., Ширма О.В. Основні чинники та соціальний склад трудової міграції населення України (1991–2011 рр.) / М.М. Касьянова, О.В. Ширма // Наука. Релігія. Суспільство. – 2013. – № 3. – С. 14–17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrs_2013_3_5.
7. Одинець С. Українські мігрантки в Італії: соціально-демографічний портрет й основні фактори міграційного процесу у перспективі останнього десятиліття / С. Одинець // Народознавчі зошити. – 2013. – № 4. – С. 600 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaZo_2013_4_6.
8. Vandegrift D. Global Restructuring, the Tourism Industry, and Women Workers in Caribbean Costa Rica // Gender & Society. – 2008. – Vol. 22. – Issue 6. – P. 778–798 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0891243208324999>.
9. De Regt M. Ways to come, ways to leave: Gender, mobility, and il/legality among Ethiopian domestic workers in Yemen // Gender & Society. – 2010. – Т. 24. – № 2. – P. 237–260.
10. Khouidja Y., Platt L. Labour market entries and exits of women from different origin countries in the UK // CReAM discussion papers, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eprints.lse.ac.uk/65384/1/_lse.ac.uk_storage_LIBRARY_Secondary_libfile_shared_repository_Content_Platt%2C%20L_Labour%20market_PLatt_Labour%20market_2016.pdf.
11. Cerrutti M., Gaudio M. Gender differences between Mexican migration to the United States and Paraguayan migration to Argentina // The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science. – 2010. – Т. 630. – № 1. – P. 93–113 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0002716210368105>.
12. Sarti R., Scrinzi F. Introduction to the special issue: Men in a woman's job, male domestic workers, international migration and the globalization of care // Men and masculinities. – 2010. – Т. 13. – № 1. – P. 4–15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1097184X10382878>.
13. Scrinzi F. Masculinities and the international division of care: Migrant male domestic workers in Italy and France // Men and Masculinities. – 2010. – Т. 13. – № 1. – P. 44–64 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1097184X10382880>.
14. Петрова І.М. Фемінізація трудової міграції та її вплив на дисфункцію українських сімей мігрантів / І.М. Петрова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філософські науки. – 2012. – № 15. – С. 101–106 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnufn_2012_15_23.
15. Протидія торгівлі людьми в Україні: Статистика МОМ станом на 30 вересня 2016 р. / Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iom.org.ua/sites/default/files/iom_vot_statistics_ukr_sep2016.pdf.

Аннотация. В статье исследованы гендерную структуру эмиграции населения Украины. Определены основные предпосылки ее трансформации в современных социально-экономических условиях, в частности, явление феминизации трудовой эмиграции. На основе изучения статических и аналитических данных описаны основные тенденции данного явления. Описаны финансовые аспекты гендерной дифференциации трудовой миграции и ее социо-демографические последствия. Кроме того, определены ключевые аспекты, которые следует учесть при формировании миграционной политики Украины.

Ключевые слова: международная миграция, эмиграция, иммиграция, трудовая миграция, женская миграция, гендерная структура миграции, феминизация миграции

Summary. The article studied the gender structure of the Ukrainian population emigration. The basic preconditions of its transformation in current socioeconomic circumstances, in particular, the phenomenon of the labor migration feminization have been identified. The main trends of this phenomenon have been described basing on statistics studying. The financial aspects of migration gender differences and its socio-demographic impact have been described. Key aspects that should be targeted in Ukrainian migration policy formation have been formed.

Keywords: international migration, emigration, immigration, labor migration, female migration, migration gender structure, the feminization of migration.